

Тетяна
Аннілогова

Луганськ

Завдання й напрями використання гуманітарної інтелігенції Донбасу в політиці партійної влади в період непу

На тлі проблем, пов'язаних з відродженням і розвитком української духовності, науки й освіти, в умовах сучасної, незалежної держави, актуальною продовжує залишатися проблема використання інтелектуального потенціалу гуманітарної інтелігенції. У зв'язку з цим привертає увагу питання про напрями професійної діяльності гуманітарної інтелігенції Донбасу в роки розбудови й ствердження радянської влади в Україні, й, відповідно, цікавим є її досвід з використання гуманітарної інтелігенції в своїй соціокультурній політиці.

Певних аспектів даної теми торкалися в своїх дослідженнях такі історики, як В. Даниленко, Г. Касьянов, В. Липинський, Л. Ткачова, С. Федюкін та інші [1]. Наукова новизна даної статті обумовлена тим, що в ній гуманітарна інтелігенція Донбасу вперше стала окремим об'єктом дослідження. Також деякі матеріали архівних документів, використані для написання статті, не були раніше досліджені науковцями.

Метою статті є висвітлення завдань, поставлених радянською владою перед гуманітарною інтелігенцією Донбасу в межах окремих напрямків її діяльності в період нової економічної політики, та аналіз результатів цієї діяльності.

Використання потенціалу гуманітарної інтелігенції передбачало делегування їй низки конкретних професійних і громадських функцій, які, в свою чергу, були обумовлені завданнями радянської влади в тій чи іншій галузі культурного, економічного й політичного життя. Ці функції визначали конкретні

напрями роботи інтелігенції в Донбасі: освітньо-виховний, науковий, культурно-мистецький та ідеологічний. Робота за кожним з них вимагала розв'язання низки завдань.

Так, у рамках освітньо-виховного напрямку роботи ставились такі завдання, як ліквідація неписьменності широких верств населення, підвищення його загального культурно-освітнього рівня, виховання різних категорій населення в дусі марксизму-ленінізму, реорганізація й розширення нової мережі народної освіти, створення й розбудова мережі партійної й політичної освіти.

Освітньо-виховна діяльність інтелігенції здійснювалась у різних формах, які відповідали конкретним завданням радянської системи народної освіти. Остання складалась з трьох груп закладів: установ соціального виховання (трудова школа, школи селянської молоді, установи для дефективних дітей, ізолятори, дитбудинки, дитячі садки); установ професійної освіти (інститути, робітфаки, технікуми, профшколи, школи робітничої молоді, навчальні майстерні, професійні курси); установ політичної освіти. До системи політичної освіти входили різноманітні типи установ, які мали виконувати культурно-освітню, виховну, агітаційну функції. Серед установ політосвіти, які перебували в підпорядкуванні Наркомосу й одночасно контролювались партійними органами, виділялись три категорії закладів: заклади клубного типу, заклади шкільного типу й бібліотеки. До перших належали сільські будинки (сільбуду), хати-читальні, клуби; до других —

школи ліквідації неписьменності та школи для малописьменних, загально-освітні школи та курси для дорослих усіх типів, робітничі університети, радпартшколи, вищі комуністичні навчальні заклади [2]. До бібліотечної мережі входили стаціонарні й пересувні бібліотеки різних типів.

Усі ці заклади були покликані відповідно до їх профілю виконувати такі завдання радянської влади, як: ліквідація неписьменності широких верств населення; підвищення загального культурно-освітнього рівня суспільних мас; виховання усіх верств населення в радянському дусі, поширення комуністичної ідеології й необхідної інформації; організація й розбудова нової мережі народної освіти (від шкіл соціального виховання до вищих навчальних закладів); організація й розбудова мережі партійної та політичної освіти.

Науковий напрям роботи передбачав дослідження історії, культури, географії, економічних потужностей Донбасу, сприяння розвитку радянської науки шляхом здійснення та впровадження в життя наукових винаходів, наукове обґрунтування доцільності радянських перетворень. Контроль та керівництво над діяльністю науковців здійснювали секції наукових працівників (СНП), які працювали в Луганському, Сталінському й Артемівському округах, науково-дослідні кафедри, що створювалися при вищих навчальних закладах, наукові товариства, місцеві відділи Інституту історії партії.

У межах наукового напрямку плідно працювали відомі в Донбасі вчені і викладачі: філолог, професор Х. Бельський, учений-хімік професор В. Буравцов, вчені-фізики й хіміки брати Сергій та Микола Холодиліни, історик, професор С. Грушевський, професори О. Міртов, В. Алгасов, О. Гречанінов, І. Коробчанський, О. Динник, М. Рождественський та інші [3].

У культурно-мистецькому напрямі основними завданнями були: популяризація перетворень радянської влади засобами літератури й мистецтва, сприяння створенню нової пролетарської культури, яка була б близькою робітни-

кам Донбасу, і залучення їх до участі в культурному житті. Указані завдання виконували працівники мистецтва, об'єднані в окружні профспілки працівників мистецтв, які водночас здійснювали нагляд за "правильним" здійсненням культурної політики партії. Контроль за діячами мистецтв здійснювали також місцеві відділи політичної освіти, губернська художня рада, місцеві репертуарні комісії, органи ДПУ, Центральне управління у справах преси, Головліт, спілки пролетарських письменників "Забой" і "Гарт" тощо [4].

Серед представників спілки пролетарських письменників "Забой" зустрічається чимало прізвищ відомих літераторів, які усіляким чином сприяли створенню нової радянської літератури й залученню до лав молодих літераторів представників робітництва Донбасу. Це такі письменники й поети, як Г. Баглюк, Б. Горбатов, П. Безпощадний, І. Ле, П. Байдебура, І. Горош, А. Клочья тощо.

Ідеологічний напрям роботи місцевої інтелігенції передбачав її сприяння здійсненню політичних заходів радянської влади (як-то впровадження українізації, проведення індустріалізації, держзайму й т. ін.) і окремих разових політичних акцій; проведення радянської національних районів Донбасу, ведення ідеологічної боротьби з опозиційними силами й рухами та антирелігійної політики влади; організацію й керування місцевими партійними осередками, роботою ЛКСМУ та піонерської організації. Здійсненню цих завдань сприяли гуртки з українізації, місцеві організації Центральної Комісії національних меншин при ВУЦВК, уповноважені в справах національних меншин при президіях губернських і окружних виконавчих комітетів, окружні культурні комісії, місцеві органи друку, гуртки безбожників та інші місцеві організації та посадові особи.

Діяльність в агітаційно-пропагандистському напрямі зобов'язувала сприяти роботі агітпропу, брати участь у створенні мережі політизованих культурно-освітніх закладів — сільбудів, хатчиталень, гуртків — з метою проведен-

ня пропагандистської діяльності, вести повсюдну прорадянську агітацію й залучати до неї широкі верстви населення. Особливістю цього напрямку було те, що в його роботі мусили брати участь усі професійні групи гуманітарної інтелігенції, незалежно від того, який з перерахованих напрямів був для них провідним.

Агітаційно-пропагандистська робота здійснювалась через пресу, парт- і політосвітні заклади різних типів, клуби, гуртки, СНП та інші суспільні організації, професійну діяльність окремих представників гуманітарної інтелігенції — учителів, службовців, науковців, діячів мистецтва тощо. Частина представників гуманітарної інтелігенції входила також до складу агітаторів, пропагандистів, партійних функціонерів, для яких проведення прорадянської агітації та підтримка політики партії були безпосереднім професійним обов'язком. Вони працювали в агітпунктах, які створювались переважно на залізничних станціях, місцевих відділах КП(б)У та інституту історії партії, органах місцевої влади [5]. Працівники агітпропу організували мітинги, конференції та інші форми усної агітації, проводили пропаганду через друковану продукцію (газети, стіннівки, журнали, листівки), організували з метою агітації вечори, гуртки, спектаклі, покази кінокартин, допомагали у створенні мережі партосвіти на місцях [6].

Сприяті проведенню заходів агітпропу на місцях були зобов'язані члени профспілок працівників освіти й працівників мистецтв. Так, учителі й викладачі вищих навчальних закладів залучались до проведення “місячника кооперування” села, агітації посівної кампанії, пропаганди свята “День врожаю”, до кампаній з популяризації українізаторської політики, допомоги голодуючим, вилучення церковних цінностей, розміщення золотого займу та введення єдиного сільськогосподарського продподатку, відзначення річниць смерті В. Леніна, боротьби з самогонуванням й епідеміями холери, популяризації рішень партійних з'їздів, вербування в члени Червоного Хреста й всту-

пу до навчальних закладів тощо [7]. Участь у цих заходах вважалась почесним обов'язком, а відмова від неї могла призвести до автоматичного потрапляння до категорії “ідеологічно невитриманих елементів” у кращому випадку й “контрреволюціонерів” та ворогів радянської влади — у гіршому, що загрожувало відповідними негативними наслідками.

Об'єднані в межах окремих напрямів професійні й громадські завдання обумовлювали й організаційні форми діяльності, які одночасно виступали й своєрідними засобами використання інтелігенції в політиці радянської влади. До них слід віднести всі заклади мережі народної й партійної освіти, тимчасові й постійні об'єднання осіб, які здійснювали шефську роботу, органи преси, профспілки працівників освіти та працівників мистецтв, місцеві установи державної влади, літературні об'єднання, секції наукових працівників, різноманітні антирелігійні, наукові, освітні спілки та організації (Спілка воєнничих матеріалістів, товариство “Геть неписьменність!” і т. ін.), видавничі органи та всі інші культурно-освітні заклади (сільські будинки, хати-читальні, гуртки, клуби, лікнепи тощо). Через ці установи й організації радянська влада одночасно мала можливість спрямовувати й контролювати діяльність інтелігенції, використовуючи її творчий та інтелектуальний потенціал.

Механізмами регулювання й контролю за професійною діяльністю інтелігенції з боку партійних і владних органів виступали регулярні політичні й педагогічні перевірки освітян, перевірка органами ДПУ всіх осіб, які приймалися на роботу в галузі народної освіти чи на державну службу, ідеологічні “проробки” окремих співробітників на зібраннях місцевих осередків профспілок та партійних зборів тощо.

Визначення результативності й успішності процесу використання гуманітарної інтелігенції Донбасу 20-х років потребує його аналізу за трьома основними критеріями: рівнем відповідності результатів діяльності інтелігенції поставленим перед нею конкретним зав-

данням; якістю виконання цих завдань; рівнем підконтрольності й керованості цієї діяльності партійно-державними органами влади.

Розгляд змісту й результатів діяльності гуманітарної інтелігенції протягом 20-х років дає змогу стверджувати, що за низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників поставлені перед нею завдання не були виконані на сто відсотків.

Так, результатом освітньо-виховної діяльності гуманітарної інтелігенції стала ліквідація неписьменності в регіоні, організація нової мережі народної освіти й партійно-освітніх закладів, створення форм і методів комуністичного виховання населення й забезпечення інформаційного впливу на нього тощо. Але знищення "Просвіт" та інших нерадянських культурно-освітніх закладів загальмувало культурний розвиток Донбасу, зробило його однобічним, обмеженим.

У науковій галузі в середині 20-х років було розпочато вивчення історії, культури, географії, економічних потужностей регіону силами організованих наукових організацій, науково-дослідних кафедр вищих навчальних закладів та місцевих відділів Інституту історії комуністичної партії, які займалися ідеологічним обґрунтуванням політичних перетворень радянської влади й створенням і популяризацією партійної історії. Значних досягнень у науковій роботі досягли окремі вчені Донбасу, завдяки винаходам яких удалося підвищити продуктивність металургійного, хімічного та інших промислових виробництв у регіоні. Однак жорстка регламентація радянського уряду щодо масштабів наукових об'єднань і створення науково-дослідних організацій, відсутність необхідного фінансування наукової й педагогічної праці вчених-викладачів значно знижувала потенційні можливості місцевих науковців і відповідно гальмувала їхню діяльність щодо досягнення поставлених перед ними завдань.

Не були повністю виконані й завдання, поставлені перед гуманітарною інтелігенцією в культурно-мистецькій га-

лузі. Це було обумовлено передусім неоднозначною ситуацією й тими тенденціями, які склались у галузі музично-театрального мистецтва в 20-і роки. Серед них: поява великої кількості некваліфікованих діячів мистецтва, які цікавились переважно матеріальною винагородою та лише імітували лояльне ставлення до влади й прагнення сприяти розбудові пролетарської культури, залучаючи до творів низької художньої цінності революційні мотиви; намагання літературних діячів вижити за рахунок популяризації революційної тематики та оспівування партії; непопулярність, незатребуваність продукції високих жанрів музичного й театрального мистецтва; аматорський характер створення значних обсягів художньо-мистецької продукції тощо. Усі вони призвели до формування не стільки пролетарської культури, скільки пародії на неї.

Більш значних успіхів було досягнуто завдяки гуманітарній інтелігенції в галузі ідеологічної й агітаційно-пропагандистської роботи, хоча й тут завдання не були повністю виконані через цілу низку перешкод. Так, не було у визначені строки й з необхідною якістю проведено українізацію через відсутність достатньої кількості спеціалістів, які б володіли українською мовою, і через негативне ставлення російськомовних представників інтелігенції до цієї політики. Важко реалізовувалось і завдання ідеологічної боротьби проти церкви й опозиційних рухів, що обумовлювалось глибокою релігійністю широких верств населення, особливо представників інтелігенції з національних меншин, які найчастіше лише зовнішньо демонстрували лояльність до партійного керівництва й свої марксистські погляди, таємно беручи участь у релігійних ритуалах.

Незважаючи на це, значні результати дала діяльність інтелігенції щодо сприяння радянізації національних районів Донбасу, проведення пропаганди радянських політичних заходів серед широких мас населення.

Якість діяльності гуманітарної інтелігенції щодо виконання поставлених пе-

ред нею завдань переважно залишалась низькою. Це було обумовлено низькою кваліфікацією й некомпетентністю багатьох представників гуманітарної інтелігенції (через значний відсоток висуванців й випадкового елемента серед її працівників). Другим чинником була суворая регламентація діяльності, неможливість і, врешті-решт, боязливість проявляти ініціативу, не пов'язану з партійною ідеологією та культурною політикою партії. Окрім того, через вимушене виконання громадської роботи та участь в агітаційно-пропагандистських акціях виникала велика переважність роботою представників гуманітарної інтелігенції. І, нарешті, третім чинником було неприйняття перетворень радянської влади багатьма представниками інтелігенції, особливо сільської, яка, хоча й вдавалася поступово до соціальної й політичної мімікрії, залишалась пасивно опозиційною до нововведень.

Третім критерієм, що дозволяє зробити висновок про результативність використання інтелігенції Донбасу в досліджуваній період, є питання про ступінь керованості й підконтрольності її діяльності владним установам партійного уряду. З цього приводу можна стверджувати, що діяльність усіх груп гуманітарної інтелігенції вже до кінця 20-х років опинилася під тотальним контролем з боку місцевих партійних організацій і студентських осередків ЛКСМУ, органів цензури ДПУ, губернських і окружних відділень Народного комісаріату освіти, професійних спілок, секцій наукових працівників тощо. Як форми контролю політичних настроїв і практичної діяльності представників інтелектуальної верстви застосовувались точний облік кадрів усіх представників інтелігенції, політичні перевірки службовців і освітян, перевірки органами ДПУ осіб, яких приймали на роботу до освітніх закладів, партійні й профспілкові зібрання. У разі невідповідності діяльності чи політичних настроїв тим нормам і обмеженням, які висувала

партія до інтелігенції, до “порушників” застосовувались водночас каральні й виховні заходи — виключення з партії, звільнення з роботи, відрахування з навчальних закладів, позбавлення виборчих прав, а пізніше, з 1929 року, і заслання, ув'язнення та розстріли за звищуваченнями в кримінальних злочинах.

Отже, культурно-мистецька, освітня, наукова й ідейно-політична галузі діяльності інтелігенції протягом 20-х років стали повністю контрольованими партійною владою, яка поступово встановила ідеологічну монополію на всю культурну діяльність і продукцію в СРСР.

Примітки

1. **Касьянов Г.**, Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20—30-і роки). — К., 1991; Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920—30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992; Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. — Донецьк, 2000; Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. — К., 1985; Федюкин С.А. Партия и интеллигенция. — М., 1983; Федюкин С.А. Привлечение буржуазной технической интеллигенции к социалистическому строительству в СССР. — М., 1960 та інші. 2. **Центральний державний архів вищих органів влади і управління України** (далі — ЦДАВОВУ). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 613. Арк. 69—70; Державний архів Луганської області (далі — ДАЛО). Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 300; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 2; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 523. Арк. 53; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 19—20; ДАЛО. Ф. 639. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 7. 3. **ДАЛО**. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 612; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 240; ДАЛО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 195; ДАЛО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 538. Арк. 302; Державний архів Донецької області (далі — ДАДО). Ф. 9. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 7; ДАДО. Ф. Р-1091. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 3; ЦДАВОВУ. Ф. 331. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 302; Репресоване красназнавство 20—30 рр. — К., 1991. 4. **ДАЛО**. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 67; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 523. Арк. 44; Селивановский А. Что такое союз “Забой” // Луганская правда. — 1925. — №164. — С.5; Що таке “Гарт”? // Луганская правда. — 1925. — № 69. — С.2. 5. **ДАДО**. Ф. 2328. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 2; ДАДО. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 50; ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 24; ДАДО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1260. Арк. 28. 6. **Центральний державний архів громадських об'єднань України** (далі — ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 771. Арк. 30; ДАДО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 486. Арк. 73. 7. **ДАДО**. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1754. Арк. 5; ДАДО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 6; ДАДО. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 7; ДАДО. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 72; ДАДО. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16—18; ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 137; ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 17; Лягуценко О. Продналог и учительство // Красный пахарь. — 1922. — №22. — С.2.